

Т. Гулаткан,

аспірантка кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Концепція прав людини бере свій початок із формування людської цивілізації й постає чітко закріпленою в усіх великих релігіях світу. Концепція загального братерства людства, поєднана з почуттям співчуття до своїх ближніх, відображена в кількох релігійних віруваннях, які існували як до, так і після Христа [1, с. 70]. На перший погляд видається, що права людини є поняттям сучасного часу, хоча насправді коріння прав людини знаходять дуже глибоко у вічності. Вони виникли в багатьох місцях, суспільствах, традиціях, культурах, мали різні засоби вираження протягом тисяч років. Права людини еволюціонували тисячоліття, оскільки завжди залежали від їх конкретного історичного контексту й того, що було можливим за умов певної усталеної традиції.

Питанню дослідження історії становлення прав людини присвячені наукові праці, зокрема, таких визначних учених, як А. Робертсон, Віджай Кумар, Гокулеш Шарма, Дж. Донеллі, Дж. Меррілз, Джеймс Макгрегор Бернс, Дж. Холт, Ендрю Клефем та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб віднайти витоки основ прав людини в ранніх юридичних текстах і філософських думках, простежити, як ранні ідеї природного права вплинули на подальший розвиток учення про права людини.

Усі основні релігії світу, незважаючи на різницю в змісті, закріплюють гуманістичну позицію підтримки прав людини. Учення про права людини відображено в античній науковій думці та філософських концепціях «природного права» й «природних прав».

Релігія та філософія здійснили значний вплив на формування й розвиток учення про права людини, оскільки вони мають багато спільного, а саме: спроба знайти відповіді на деякі такі ж фундаментальні, універсальні та вікові питання про природу людей як індивідів і їх взаємин один із одним як членів суспільства. Як і засновники світових релігій, філософи багатьох часів і різних місць серйозно замислювалися над цінністю людського життя, універсальністю основних принципів, війни і миру, моральними кодексами та питаннями, над тим, чи варто трансформувати традиційні товариства, засновані на правилах, у суспільства, засновані на правах, як урядові лідери повинні здійснювати свою владу, а також над значенням справедливості, свободи й толерантності.

Історична теорія стверджує, що права є результатом творіння історичного процесу. Тривалий звичай із часом конкретизувався в конкретній формі права. У цьому контексті Д. Рітчі зазначає, що «ті права, які люди вважають, що вони повинні мати, – це лише ті права, які вони звикли мати, або що в них є як «традиції» існування. Звичай – це первісний закон» [2, с. 74–75].

Майже двадцять чотири століття тому в Китаї, наприклад, Мо-цзи заснував школу моральної філософії. Його праці підкреслювали важливість обов'язку, самопожертви, всеохоплюючої поваги до всіх інших, не обмежуючись лише членами сім'ї чи клану, а «повсюдно в усьому світі» [3, с. 253]. Незабаром після цього конфуціанський мудрець Мен-цзи, або Менцій, стверджував, що «всі людські істоти»

природно поділяють загальну гуманність, моральну цінність, притаманні їм гідність і добро, милосердний розум, здатний співпереживати, «який не витримує спостерігання за стражданнями інших».

У встановлених у Стародавньому Єгипті правилах також знаходимо прагнення чітко вирішувати питання соціальної справедливості й допомогати слабким за допомогою приписів: «Необхідно потішити страждуючих... Утримайтеся від несправедливого покарання. Не вбивай... Не робіть різниці між сином людини, яка має важливе значення, і скромного походження» [4, с. 78–79]. Один із найбільших ранніх внесків зробив вавилонський цар Хаммурапі. Приблизно в 1780 році до н.е. він створив Зведення законів Хаммурапі, оголосивши надзвичайно важливий принцип: деякі закони є настільки фундаментальними, що стосуються всіх, навіть царя. Причиною, чому закон такий важливий для захисту прав людини, є те, що він слугує перешкодою проти довільного використання чи зловживання владою. «Нехай пригноблені, – наказав він, – приходять до моєї статуї», щоб шукати справедливості й користуватися певними громадянськими правами, такими як свобода слова й особливі види захисту: деякі – для жінок і рабів, деякі – для слабких проти сильних, а деякі – для бідних проти багатих [5, с. 64].

Ранні уявлення про загальні права людини, отже, не зароджувалися виключно в одній місцевості або навіть у будь-якій конкретній формі правління, як, наприклад, ліберальна демократія, але їх протягом віків поділяли мислителі з багатьох інтелектуально багатих культур у різних місцевостях, які виражали себе по-різному. Питання прав людини стосується віковичних та універсальних питань щодо взаємовідносин між окремими людьми та суспільством. Один авторитетний учений пише: «Боротьба за права людини така ж стара, як і сама [світота] історія, оскільки це стосується

необхідності захисту людини від зловживання владою монархом, тираном чи державою» [6, с. 9].

Філософи з різних регіонів, культур і традицій зробили значний внесок у теорію прав людини. Зокрема, грецькі та римські філософи визнавали ідею природних прав. Платон був одним із найдавніших науковців, який обстоював загальний стандарт етичної поведінки. У стародавніх писаннях є посилання на основні права людини, хоча цей термін не згадується. Протягом століть більшість цих ранніх філософських теорій природного права, як і релігійна доктрина, зосереджувалися на загальних моральних обов'язках, а не на тому, що зараз називається юридичними правами.

Модифікація теорій, а потім перетворення теорії в політику завжди були пов'язані з певними політичними, економічними, соціальними, науковими та інтелектуальними потрясіннями протягом історії. Щоб концепції природних прав вийшли на перший план, необхідні значні зміни в переконаннях і практиках. Що стосується сучасної історії, то ця концепція приписується Магна Карті 1215 року. Однак права, що містяться в Магна Карті, були не правами людини, а політичними врегулюваннями. Права людини належать усім людям і тому не можуть бути обмежені лише певною групою привілейованих осіб. На сучасну думку, Магна Карта виявляється досить невдалим прикладом декларації прав людини. Прикладом такого твердження може слугувати стаття 54, яка встановлює, що «нікого не може бути піддано арешту й ув'язненню за скаргою жінки, якщо вона скаржитися у зв'язку зі смертю кого-небудь іншого, а не свого чоловіка» [7, с. 6].

Права людини, по суті, впливають із гідності та цінності, притаманної людській особі, і того, що людська особистість є центральним предметом прав людини й основної свободи [8, с. 42]. Інакше кажучи, гідне та вільне існування людини варто розглядати як ево-

люцію прав людини за тривалий період часу. Спочатку природні права, поширювані філософами в минулі епохи, і концепція прав людини розглядалися як окремі утворення; пізніше почали одноголосно визначатися як всеохоплююче поняття.

У XIII столітті Тома Аквінський був останнім мислителем аристотелівської юридичної традиції *jus naturale* й найвизначнішим із нового релігійного натуралізму (*lex naturale*). Історики будуть сперечатися про відносну популярність *jus* або *lex* і про правові чи релігійно-моральні аспекти його творчості. Але як безпосередній результат його вчення нові законодавчі повноваження Церкви та держави були узаконені, учення про природне право було поглинене теологією. Релігійне переосмислення природного права глибоко підірвало політичний і розсудливий характер класичних доктрин справедливості та критичний акцент природного права. Ідеальне місто майбутнього, яке для греків і римлян було б побудоване за допомогою раціонального споглядання та політичних дій, замінено на беззаперечне інше мирське місто Бога [9, с. 60]. Бог – законодавець – абсолютно визначено віддає свої команди; природне право стосується вже не побудови ідеального морально-політичного порядку та справедливого правового рішення, а тільки тлумачення й підтвердження закону Божого.

Англійський Білль про права 1689 р. також вважається значним кроком до сучасних текстів про права людини. Так, Парламент установив, щоб «не накладався надмірний штраф; ні жорстокі та незвичні покарання [були] завдані». Він також заявив, що «суб'єкти, які є протестантами, можуть мати зброю для свого захисту відповідного та дозволеного законом». Проте, як і Магна Карта, Білль про права насправді був політичним урегулюванням; цього разу між парламентом і королем (який зневажив правами протестантів), щоб посвідчити «давні права й вольності» [7, с. 6].

Водночас роботи низки філософів мали дуже конкретний вплив на артикуляцію вимог до «природних прав» або «прав людини». Друга частина «Двох трактатів про правління» (1690) Джона Локка стала одним із найвпливовіших політичних трактатів усіх часів; він підкреслював, що кожна окрема людина володіла певними «природними правами» до існування будь-яких організованих суспільств. Ця концепція стосувалася, що важливо, не лише країн Європи, а й «просто людства» й «урядів у всьому світі».

Люди народжуються, як заявив Локк, у «стані ідеальної рівності, де природно немає переваги чи юрисдикції одних над іншими». Усі люди незалежно від конкретних соціально-економічних, культурних чи політичних умов, у яких вони живуть, мають «титул досконалої свободи та безконтрольності користуватися всіма правами й привілеями закону природи однаково з будь-якою іншою людиною чи кількістю людей у світі, мають від природи владу не тільки оберігати свою власність – своє життя, свободу та майно – від ушкоджень і посягань інших людей, а й судити та карати за порушення цього закону в інших людей» [10, с. 124, 128]. Звідси випливало, що люди створили суспільства й уряди, щоб захистити ці права, а не відмовитися від них. Отже, уряди отримували свої повноваження зі згоди тих, ким вони управляють. Якщо лідери уряду не виконали цього обов'язку й порушили свою частину договору, зазначає Локк, вони тим самим надали можливість людям відмовитися від будь-якої подальшої покори, дали їм право на опір. Таке бачення прав людини мало величезне значення як для теорії прав людини, так і практики її закріплення та реалізації в суспільному житті. Це пояснює, чому ідеї Локка вплинули на таку велику кількість тих, хто йому слідував, і чому його спадщина буде жити, поки є люди, які кидають виклик закріпленому привілею й жорсткому повожденню та борються за права людини.

Поправка, унесена Гоббсом у розуміння природного закону, мала вирішальне значення для відмови від класичної політичної традиції й переходу до політичної філософії модерну. Її сенс полягав у тому, що якщо до Гоббса природний закон розумівся у світлі ієрархії цілей людини, серед яких право людини на збереження власного життя посідало найнижче місце, то Гоббс зводить природний закон до права на самозбереження. Завдяки дії цієї поправки, унесеної Гоббсом, у Новий час природний закон став розумітися виключно в сенсі права на самозбереження, відмінного від будь-якого зобов'язання. Цей розвиток досяг своєї кульмінації в заміщенні природного закону правами людини, де сутність заміщується людиною, а закон – правами [11, с. 75].

Протягом XVIII століття провідні філософи Просвітництва прагнули ще більше сприяти зв'язку між правами та верховенством права. Так, наприклад, Монтеск'є в праці «Про дух законів» писав, що політичну свободу й основні права людини не можна захищати, якщо влада уряду не розділена між окремими гілками; Вольтер у «Трактаті про толерантність» наполягав, що природне право встановило право всіх людей вільно сповідувати свою релігію, не боячись переслідування; Жан-Жак Руссо в трактаті «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права» зазначав на необхідності об'єднання людей в громадянське суспільство для створення законів і правових інститутів, які сприяли б справедливості й захищали права окремих осіб. До них приєдналися Дені Дідро, який підкреслив, що природні права є універсальними й існують для всіх людей у всі часи та в усіх місцях; Іммануїл Кант, який наголосив на етичній відповідальності захищати гідність і цінність усіх людей і заявив таке: «... тісне спілкування між народами землі розвинулося настільки, що порушення права в одному місці відчувається повсюдно» [12, с. 121]. Спільним для них було бажання розширити сво-

боду, право користуватися свободою віросповідання та вираження поглядів, обмежене конституційним урядом, право бути вільним від тортур, рабства та експлуатації, право на життя й на власність, право на справедливість і на захист верховенства права.

Вплив постулатів Просвітництва став зрозумілим, коли американські колоністи повстали проти британців. Філософські ідеали все більше відокремлювали багатьох у колоніях від ідей абсолютистських монархій і спадкування привілеїв. Ще до спалаху революції Перший континентальний конгрес, що відбувся у Філадельфії в 1774 році, прийняв власну Декларацію прав і скарг, яка закріпила право на «життя, свободу та власність» для всіх мешканців англійських колоній у Північній Америці [13].

Вибухи невдоволення та спалах фактичної війни між колоністами й британськими силами в 1775 році призвели до подальшого дискурсу й артикуляції природного права та природних прав. Наприклад, Віргінська декларація прав оголосила, що «всі люди за своєю природою однаково вільні й незалежні та мають певні невід'ємні права» [14]. Декларація незалежності США 1776 р. стала найрадикальнішим документом, створеним американцями: радикальною в готовності протистояти могутній Британській імперії, радикальною в декларуванні незалежного існування та радикальною в природних правах, які вона стверджувала для всіх [15, с. 41]. Це стало закликком до революції не лише в Новому Світі, а й у Старому.

Підсумковий поворот цього періоду, котрий принципово сприяв становленню ідей справедливості та прав людини, настав із французькою революцією. Протягом декількох тижнів від початку революції 1789 р. депутати Національних установчих зборів Франції прийняли визначну Декларацію прав людини та громадянина. Спираючись на ідеї Просвітництва, власну філософію та Декларацію незалежності США, депутати стверджували, що

«люди народжуються й залишаються вільними та рівними у правах»; що ці права є універсальними, дійсними для всіх часів і місць і «природними й невід’ємними»; що вони включають «свободу, власність, безпеку і спротив пригнобленню» [16].

Термін «права людини» дещо пізніше увійшов у словниковий запас людства. Він уперше використаний Томасом Пейном у перекладі англійською мовою французької Декларації прав людини та громадянина. У памфлеті «Права людини» 1791 р. Т. Пейн опирався на теорію природного права та природних прав, а також на власну особисту участь як в американській, так і французькій революціях, сміливо говорив про політичні, цивільні та економічні права. «Декларація прав, – підкреслює він, – є водночас також Декларацією обов’язків. Що б не було моїм правом як людини, це також водночас право іншого; і мій обов’язок – гарантувати, а не тільки користуватися» [17].

Отже, ранні ідеї природного права та природних прав дали необхідну основу для всього подальшого розвитку теорії прав людини. Якщо хтось погоджується з твердженням, що всі люди можуть вимагати певних прав просто внаслідок того, що вони є людьми, то не має значення, де, коли або в умовах якої форми правління живуть ці люди. Ця основоположна концепція взята саме з юридичних текстів і думок, що склалися до кінця XVIII ст., підтримувана делегатами, які написали монументальну Загальну декларацію прав людини – документ, який буде наслідувати практично кожен міжнародний договір про права людини.

У статті здійснено аналіз формування основ прав людини в ранніх юридичних текстах і філософських думках. Оскільки концепція прав людини сягає ще самого світанку людської цивілізації, вона закріплена в усіх великих релігіях світу. На перший погляд це поняття видається таким, що асоціюється із сучасним

світом, проте його витоки зустрічаються дуже глибоко у вічності. У всьому світі основні релігії, незважаючи на різницю в їх змісті, мають гуманістичну точку зору, яка підтримує права людини.

Основи прав людини також укорінені в античній думці й у філософських концепціях природного права та природних прав. У статті досліджується вплив ідей справедливості й прав людини в Стародавньому Єгипті та Близькому Сході, стародавньому Китаї, Класичній Греції, Середньовіччі, в епоху Відродження й епоху Просвітництва. Розглянуто відповідні твори кількох мислителів, включаючи Менція та Платона, зазначено, що в стародавніх писаннях є посилання на основні права людини, хоча цей термін не згадується. Термін «права людини» увійшов дещо пізніше в словниковий запас людства. Він уперше використаний Томасом Пейном. Протягом століть більшість ранніх філософських теорій природного права зосереджувалася виключно на загальних моральних обов’язках.

Зазначається, що боротьба за права людини почалася в західному світі приблизно на початку XIII століття. Однак права, що містяться в Магна Карті, були не правами людини, а радше політичними врегулюваннями. Суттєвий вплив на становлення концепції здійснили ідеї філософів епохи Просвітництва, для яких спільним було бажання розширити свободу, право користуватися свободою віросповідання й вираження поглядів, право на справедливість і на захист верховенства права. Підсумковий поворот цього періоду, котрий принципово сприяв становленню ідей справедливості й прав людини, настав з американською та французькою революціями. Унаслідок цих історичних подій прийнято низку важливих юридичних текстів, які в подальшому стануть зразками для наслідування під

час укладення практично кожного міжнародного договору у сфері прав людини.

Ключові слова: концепція прав людини, міжнародне право прав людини, природне право, природні права, справедливість.

Hulatkan T. Origins of the concept of human rights

The article analyzes the formation of human rights foundations in early legal texts and philosophical thoughts. As the concept of human rights goes back to the dawn of human civilization, it has found its place in all major religions of the world. At first glance, this concept seems to be associated with the modern world; however, its origins are very deep in eternity. Major religions throughout the world, despite their differences in content, have a humanistic view that supports human rights.

Fundamentals of human rights are also rooted in ancient thought and in the philosophical concepts of natural law and natural rights. The article examines the impact of ideas of justice and human rights in Ancient Egypt and the Middle East, Ancient China, Classical Greece, the Medieval Period, the Renaissance, and the Enlightenment Period. Relevant works of several ancient thinkers, including Mencius and Plato, have been reviewed and analyzed. Moreover, the reference to basic human rights is found in the ancient scriptures, although this term is not mentioned. The term "human rights" came into the vocabulary of humanity a little later. Thomas Paine was first who had used this term. For centuries, most of the early philosophical theories of natural law focused solely on common moral obligations.

The article notes that the fight for human rights began in the Western world around the beginning of the thirteenth century. However, the rights contained in the Magna Carta were not human rights, but rather

political arrangements. The ideas of philosophers of the Enlightenment had a significant influence on the concept. They shared a desire to extend freedom, the right to use freedom of religion and expression, the right to justice and the right to defend the rule of law. The final turn of this period, which in principle contributed to the development of ideas of justice and human rights, came with the American and French revolutions. A number of important legal texts have been adopted as a result of these historical events. These legal texts will further serve as role models for the conclusion of virtually every international human rights treaty.

Key words: concept of human rights, international human rights law, natural law, natural rights, justice.

Література

1. Gokulesh Sharma. *Human Rights and Legal Remedies*. Deep & Deep Publications, 2000. 808 p.
2. Ritchie D.G. *Natural rights: a criticism of some political and ethical conceptions*. London : Swan Sonnenschein, 1903. 308 p. URL: <https://archive.org/details/naturalrightscri00ritcuoft/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 13.04.2020).
3. Henri Maspero. *La Chine antique*. Paris : PUF, 1927. 624 p.
4. Gerard Gertoux. *Moses and the Exodus Chronological, Historical and Archaeological Evidence*. Lulu.com, 2015. 268 p. URL: https://www.academia.edu/14778076/Moses_and_the_Exodus_Chronological_Historical_and_Archaeological_Evidence (дата звернення: 10.04.2020).
5. Roberts J.M., Westad O.A. *The History of the World*. New York : Oxford University Press, 2013. 1194 p.
6. Robertson A.H., Merrills J.G. *Human Rights in the World*. Manchester : Manchester University Press, 1992. 314 p.
7. Andrew Clapham. *Human Rights: A Very Short Introduction*. New York : Oxford University Press, 2007. 193 p.
8. Vijay Kumar. *Human Rights: Dimensions & Issues*. New Delhi : Anmol Publications Pvt Ltd, 2004. 678 p.
9. Costas Douzinas. *The End of Human Rights*. Oxford : Hart Publishing, 2000.

410 p. URL: <https://www.pdfdrive.com/the-end-of-human-rights-e164935408.html> (дата звернення: 11.04.2020).

10. John Locke. *Two Treatises of Government*. New York : Hafner Library of Classics, 1947. 310 p.

11. Штраус Л. Три волны современности. Введение в политическую философию / пер. с англ. М. Фетисова. Москва : Логос, Практис, 2000. С. 68–81.

12. Immanuel Kant. *Perpetual Peace and Other Essays*. Indianapolis : Hackett Publishing Company, 1983. 162 p.

13. *Declarations and Resolves of the First Continental Congress*. URL: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/resolves.asp (дата звернення: 14.04.2020).

14. *Virginia Declaration of Rights*. URL: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/virginia.asp (дата звернення: 13.04.2020).

15. James MacGregor Burns, Stewart Burns. *The Pursuit of Rights in America*. New York : Vintage, 1993. 577 p.

16. Декларація прав людини і громадянина 1789 року. URL: <https://constituante.livejournal.com/10253.html> (дата звернення: 14.04.2020).

17. Томас Пейн. Права человека. URL: <https://coollib.net/b/437007/read#t1> (дата звернення: 14.04.2020).